

ČESKOSLOVENSKÝ EXIL A ČS. REDAKCE BBC

Samozřejmě mě nejvíce zajímala česká a slovenská redakce. Měla jsem štěstí, že jsem nastoupila do BBC rok či dva před velkou generační obměnou. Mnozí kolegové žurnalisté, které jsem ještě zastihla, měli různé druhy kontaktů s exilovou vládou Edvarda Beneše. Zajímavé byly zkušenosti Přemysla Papírníka, který odešel do důchodu rok po mém nástupu. Jelikož jsem se hodně zajímala o události, které vedly k rozbití Československa, a patřičně jsem si k nim pořizovala rešerše v archivech britského ministerstva zahraničních věcí v Kew, jeho informační fragmenty mi často sloužily k dokreslení konkrétní situace. Tak třeba jsem si opakovaně potvrdila, že Beneš trpěl téměř fobickou nedůvěrou vůči všemu a všem. Jsem si vědoma toho, že dnes, kdy je Beneš zakotven v ústavě jako člověk, který se zasloužil o stát, se na jakoukoliv kritiku jeho osoby pohlíží s rozpaky. Ale jako svědek výpovědí těch několika lidí, kteří ho osobně poznali, považuji za vhodné a důležité doplnit pohled na Beneše o jejich názory na jeho osobu, i když jsou třeba marginální. Jde nejenom o osoby z okruhu české politické emigrace, s nimiž jsem se potkala, ale také o názory britských politiků a diplomatů, kteří komentovali Benešovy postoje ve svých informačních bulletinech pro britskou vládu, jež se nacházejí ve státních archivech v Kew.

Podle názoru Přemysla Papírníka (a nejen jeho) se Beneš po příjezdu do Británie na dlouhou dobu uzavřel v soukromí londýnského domu svého synovce a teprve po dlouhé týdny trvající izolaci začal aktivně konzultovat situaci jak se svými spolupracovníky, tak samozřejmě s představiteli hostitelské země. Dá se logicky předpokládat, že po mnichovském debaklu a následném vývoji potřeboval prostor a čas k tomu, aby zvážil své další politické kroky. Prioritou byly konzultace s představiteli britské

vlády, diplomaty, spojenci. A jak už to tak bývá – zejména na diplomatické úrovni –, průvodním znakem těchto pracovních schůzek, konzultací či recepcí je často nějaké občerstvení. O duševním rozpoložení Edvarda Beneše svědčí fakt, který několik přítomných komentovalo negativně, totiž že Edvard Beneš dlouho odmítal vzít do úst jakékoliv jídlo, pokud ho předtím neochutnal jeho osobní ochutnávač. Byl údajně přesvědčený, že Britové ho chtějí otrávit. I když se tato iracionalita snad dá vysvětlit jeho zklamáním a nedůvěrou vůči britské vládě po Mnichovu, obtížně se dá vysvětlit poté, co ho britská vláda formálně uznala za hlavu československé vlády v exilu.

Podle „Papu“, jak jsme běžně říkali Papírníkovi, u Beneše šlo o hluboce zakořeněnou nedůvěru, kterou lze vysvětlit Mnichovem jenom částečně. Snad také proto si Beneš k sobě nepustil žádného možného nástupce, a když došlo na lámání chleba, nebyl v okruhu jeho spolupracovníků nikdo, komu by věřil a byl ochoten aspoň symbolicky mu předat prezidentské kormidlo. Ze vzpomínek lidí, kteří byli politicky aktivní a pracovali v jeho širším nebo užším okruhu i před válkou, vyplývá, že si málokdy nechal poradit. A často si pěstoval osobní averze vůči schopným lidem, kteří mu případně vyčítali jeho jednosměrnost. Možná že odborníci, pokud se snad jednou odhodlají zkoumat psychologický profil prezidenta Beneše, budou schopni odpovědět také na otázku, jestli Benešovy politické sympatie k levici, zjevné z mnoha jeho projevů a písemností, a jeho vytrvalá snaha být jakýmsi zprostředkovatelem či stavitelem mostu mezi západními Spojenci a Stalinem byly jenom promyšlenou oportunistickou kamufláží, anebo přímým důsledkem jeho nedůvěry vůči Britům a Francouzům.

V britském exilu se tyto negativní osobnostní rysy jenom upevňovaly. Kritici z jeho vlastních řad, stejně jako britští kritici ho opakovaně upozorňovali hlavně na jeho přehnanou vstřícnost vůči Stalinovi. Jak vyplývá z dávno odtajněných dokumentů ve státních archivech v Kew, Britové především nechápali jeho snahu budovat „mosty“ mezi Západem a Stalinem, a to snad už i v době, kdy existoval mezi Hitlerem a Stalinem pakt o neútočení. O co konkrétně šlo, co si pod tím Beneš představoval? Na

to nedovedl nikdo odpovědět. Komentovalo se to někdy docela sarkasticky. Je to samozřejmě složitá problematika a je celkem možné, že Beneš měl své zvláštní, racionální důvody. Tento problém by mohlo lépe objasnit celkové zpřístupnění příslušných sovětských archivů, zejména materiálů týkajících se vztahů a styků západní exilové vlády s Gottwaldovým komunistickým exilem v Moskvě. Někteří Benešovi spolupracovníci se totiž domnívali, že Beneš byl prostřednictvím československých komunistů v Moskvě vystaven silnému tlaku, aby v tomto směru působil na Brity. Stalinovým pochopitelným zájmem po krachu paktu o neútočení bylo co nejrychlejší otevření druhé fronty. Ale na to Beneš neměl v podstatě žádný vliv. Britové byli od roku 1939, kdy na vlastní pěst vedli válku proti Hitlerovi, úplně vyčerpaní a úspěšná invaze, která by znamenala otevření druhé fronty, se ze strategických důvodů mohla uskutečnit jedině po vstupu Američanů do války.

Jenomže v londýnském exilu působili v různých časových intervalech také komunisté, například Václav Nosek, Jozef Valo, Anežka Hodinová-Spurná či Vlado Clementis, a pokud se vyvíjel nátlak na Beneše právě jejich prostřednictvím, je pravděpodobné, že také oni přecenili Benešův vliv na Brity. Někteří londýnští účastníci těchto událostí se domnívají, že Beneš si od Stalina oplátkou za prosazování důslednější prosovětské politiky vymohl příslib, že bude souhlasit s poválečným obnovením Československé republiky a jejího politického zřízení, „očištěného“ od německých kolaborantů. Pokud Sověti prostřednictvím československých komunistů v této už stejně docela těžké situaci opakovaně poukazovali na britskou zradu v Mnichově, jejich taktika musela padnout na úrodnou půdu. Dohnali Beneše nejen k verbálním projevům důvěry ve Stalinovu strategii, ale také k navázání přímých kontaktů se Stalinem a k podepsání smlouvy o přátelství, i když mu to Britové důrazně rozmlouvali. Tyto projevy pak umocnily určitý odpor vůči Benešovi i v jeho vlastních řadách. Kromě toho - Britové pomáhali Sovětům jiným způsobem, od okamžiku, kdy byl Sovětský svaz napaden.

Jedním ze slovenských kritiků této Benešovy zahraniční politiky byl doyen slovenských demokratických politiků Štefan

Osuský, který působil nejdříve v Paříži, kde jako ministr československé vlády kromě jiného aktivně organizoval československý odboj proti nacistům. Tvrdí se, že Beneš se obával, aby mu Osuský, jak řekl jednou Ivan Jelínek, „nevzal vítr z plachet“, neboť Osuský si vybudoval poměrně pevnou síť politických a vojenských kontaktů ve Francii. Když po obsazení Francie v roce 1940 přijel do Londýna, pokračoval v politické kariéře v exilové vládě, ale Beneš ho začátkem roku 1942 z vlády vyhodil a tím politická kariéra Osuského de facto skončila. Je pravděpodobné, že jedním z důvodů byla Osuského vytrvalá kritika Benešovy zahraniční politiky vůči Sovětskému svazu, stejně jako jeho přesvědčení, že Slovensko musí mít větší míru samostatnosti v rekonstituovaném poválečném Československu. Benešovy osobní antipatie nakonec zvítězily nad zdravým politickým rozumem. Podle výpovědí svědků Beneš choval nedůvěru nejenom vůči Osuskému, ale i vůči jiným slovenským politikům v exilu. Souviselo to s jeho přesvědčením, že Slováci Československo zradili.

Ve srovnání s Osuským byl můj kolega Peter Prídavok mnohem nepodstatnější v československé exilové hierarchii. Ale jeho politické peripetie doplňují celkový obraz toho, jak Benešovy osobní antipatie ovlivnily jeho politickou soudnost. Prídavok byl katolík a luďák. Patřil ke křídlu tzv. staroluďáků (s nadsázkou se dá říct, že šlo o umírněnější křídlo původních členů Hlinkovy slovenské ľudové strany). Po vyhlášení slovenské autonomie vedl Prídavok nakrátko Slovenskou tiskovou kancelář, byl však stoupencem autonomie v rámci zachování celistvosti Československé republiky. Narazil tím na silnou opozici a ještě v roce 1939 odešel do emigrace. Přes Francii přijel do Británie a věřil, podobně jako Osuský, že Beneš bude přístupný argumentům o potřebě větší slovenské autonomie v rámci Československa. Benešova reakce byla pro Prídavka, jak se sám vyjádřil, naprosto šokující. Beneš ho dal v Británii internovat. Paradoxně přibližně ve stejné době ho bratislavský soud v jeho nepřítomnosti v roce 1941 odsoudil k 11 letům vězení za „zradu“ slovenského státu. Prídavok Benešovi nikdy neodpustil. Vytrvale odmítal jeho prosovětskou politiku a nakonec názorově přešel na extrémní slovenskou politickou platformu, stal se zakladatelem

a vedoucím představitелеm Slovenské národní rady v Londýně a až do své smrti propagoval slovenskou samostatnost. V apelu k účastníkům Haagského kongresu ještě v roce 1948 kromě jiného píše: „Slovenský národ věří, že federalizace Evropy (!) povede k obnově jeho nezávislosti a (obnově) Slovenského státu, který byl Slovákům odepřen koordinovaným násilím sovětského a českého imperialismu v roce 1945.“

Paradoxem Prídavkova případu byla skutečnost, že se po roce 1945 na Slovensko nevrátil, protože byl přesvědčený, že Beneš by ho postavil před soud. Po roce 1948 to už stejně ani nešlo. Peter Prídavok zemřel v exilu.

Prídavok a Osuský - dva zcela odlišné případy - byli dvěma příklady z mnoha, které poukazují na důvody postupné frustrace určité části slovenské reprezentace z Beneše. Události, které následovaly po obnově republiky, tuto frustraci přenesly na mnohé slovenské čechoslovakisty. Ale to už není předmětem mých vzpomínek.

Přesto mnozí moji kolegové, žurnalisté a informovaní lidé, s nimiž jsem se v průběhu těch let setkala, občas kladli otázku, jestli měl Beneš opravdu nějaký protislovenský komplex. Pokud ano, nebyl to asi jeho komplex jediný. Fakt je, že jediné potřeba slovenské reprezentace v budoucí poválečné československé vládě a nutnost přesvědčit Spojence o obnovení celistvosti Československa vedly k tomu, že Beneš měl ve vládě také slovenské politiky, vesměs čechoslovakisty, kteří nekladli žádné autonomistické požadavky jako podmínku obnovy společného poválečného státu. Beneš jednoznačně preferoval tzv. čechoslovakisty. Říkám takzvané, protože tento výraz neměl v průběhu druhé světové války a těsně po ní negativní význam, jaký nabyl po pádu komunismu, zejména po rozdělení společného státu, kdy se na Slovensku výraz Čechoslováci skloňoval ve všech pádech jako nadávka nejhruššího zrna, také v důsledku dlouhodobé kampaně, podporované a financované zbytky slovenských luďáckých politiků a jejich stoupců, kteří přišli Slovensku „na pomoc“ a krátce po dosažení svého cíle zase většinou potichu zmizeli. Jejich jednostranná propaganda zapůsobila rozhodujícím způsobem na neinformované postkomunistické slovenské

voliče. Následný chaos a antagonismy na obou stranách Česko-slovenské federativní republiky umožnily tehdejšímu českému i slovenskému vedení, aby se dohodly na „sametovém rozvodu“. I když si toho asi nebyli vědomi, psychologicky navázali na benešovskou tradici, která otázku větší samostatnosti Slovenska za války zametla pod koberec a přispěla tím (zbytečně) k rozpadu společného státu hned po pádu totality. Aniž si toho byli vědomi, ve svých konečných záměrech navázali na neústupnost benešovského centralismu, i když o půlstoletí později měli kolem sebe v demokratické Evropě početné příklady různě odstupňovaných autonomně-federalistických alternativ.

Benešovi slovenští čechoslovakisté považovali za zcela zřejmé, že prvořadým zájmem všech zodpovědných slovenských politiků je obnova společného státu. Patřili k nim v různých časových úsecích nebo v průběhu celého působení exilové vlády v Londýně například Juraj Slávik, Ján Bečko, generál Rudolf Viest a také můj pozdější kolega v BBC Ján Paulíny-Tóth, který se vrátil do Londýna po dvouletém působení (1945-1947) na postu velvyslance v Římě (ve Vatikánu).

Existují také určité okrajové důkazy o Benešových protislovenských antipatiích. Můj kolega Karel Brušák mi například jednou řekl, že za války byl ve středoevropských exilových kruzích velice oblíbený Jan Masaryk. Byl to údajně veliký obdivovatel něžného pohlaví, byl velice společenský a dovedl bavit svými anekdotami, výborně hrál na klavír a rád zpíval hlavně slovenské lidové písně. Proto ho často zvali na večírky a vůbec do společnosti. Jakmile však začal zpívat slovenské písničky a náhodou byl u toho Beneš, bylo jisté, že Beneš z místnosti odejde. Beneš považoval Jana Masaryka za emocionálně labilního, i když ho údajně z pocitu loajálnosti k jeho otci, ale především pro jeho velikou popularitu v Londýně jmenoval jak do Československého národního výboru, tak později do své exilové vlády.

Okrajové jsou také nespočetné a většinou nevkusné vtipy o Benešovi a Slovácích, které jsem slyšela. Zůstala mi na ně jen nepříjemná vzpomínka, ale ty vtipy se také staly součástí celkového Benešova image.

Měla bych zde asi vysvětlit, proč jsem věnovala v osobních vzpomínkách na toto období svého života tolik prostoru Edvardu Benešovi. Mne osobně jeho rozporuplná osobnost vždy fascinovala, ale píši o něm prizmatem vzpomínek lidí, kteří s ním byli v osobním kontaktu, a také proto, že v politických kruzích československého exilu, stejně jako mezi západními znalci československé problematiky Beneš a jeho politika, hlavně pak její následky byly a dodnes jsou předmětem polemických diskurzů jak jeho zastánců, tak i oponentů.

V souvislosti s výše zmíněnými vzpomínkami bych chtěla poznamenat, že o podobných problémech česko-slovenských politických vztahů všeobecně, a zejména v exilu, jsem vůbec nic netušila. Jak bych také mohla. V komunistickém Československu se o vzájemných vztazích mluvilo jen v souladu s oficiálními linií, která na těchto vztazích nenacházela nic negativního. Jenom soudní procesy padesátých let proti tzv. slovenským nacionalistům, v jejichž čele měl stát Vladimír Clementis, naznačovaly, že není všechno tak růžové, jak to veřejnosti předkládala oficiální propaganda. S problematikou česko-slovenské vzájemnosti jsem byla konfrontována teprve v exilu, když jsem začala pracovat v BBC. O těchto otázkách se mluvilo hlavně mezi slovenskými kolegy a moji čeští kolegové reagovali poněkud s nadhledem a pragmatičtěji, i když se všeobecným názorem nepolemizovali. Jak už jsem řekla, vedení zahraničního vysílání Britského rozhlasu bylo hrdé na dodržování objektivnosti a politické neangažovanosti personálu, kterou přísně sledovalo a od zaměstnanců také očekávalo. Znamenalo to, že o ožehavých tématech typu vzájemných vztahů se diskutovalo v kantýně nebo mimo BBC. S odstupem času jsem také dospěla k názoru, že čeští žurnalisté, s nimiž jsem přišla do styku nejen v Británii, ale později také v Německu či Kanadě, ať už působili třeba ve Spojených státech, Francii nebo jinde, měli tendenci buď slovenskou problematiku přehlížet, anebo bagatelizovat jako požadavky extrémní, fašizující se skupinky spojené s režimem Jozefa Tisa. Také jsem se občas setkala s protislovenskými projevy, které ve formě vtipů házely všechny Slováky do jednoho pytle jako primitivní prostáčky, kteří se toho musí ještě hodně učit.

Jelikož jako lingvistka jsem mluvila s českými kolegy česky (stejně tak jako se španělskými kolegy španělsky, německými německy či anglickými anglicky atd.), pro obě strany jsem patřila do kategorie Čechoslováků, ke kterým se dodnes hlásím. Moji čeští kolegové mě brali jako „svou“ a slovenští kolegové v nejlepším případě neutrálně. Svou československou identitu jsem nikdy nepociťovala jako národní či národnostní dimenzi, ale výhradně jako kulturní, civilizační prvek a tak je to pořád. Také jsem zaznamenala, že mladší generace mých slovenských kolegů, kteří přišli do BBC po odchodu těch starých, byla méně dogmatická, neutrálnější a racionálnější. Samozřejmě je možné, že to byl také projev nedostatečné znalosti problematiky nebo snaha zůstat v tomto exilovém konfliktu stranou.

Postupem času jsem své kolegy z té starší generace poznávala lépe. Byl mezi nimi Oktáv Bazovský, právník, který – jak jsem se dověděla později – se podílel na arizacích židovských podniků v tzv. slovenském státě. Jinak to byl člověk zoviální, sršel vtipy a v mé přítomnosti ho obzvlášť těšilo vyprávět takové, které byly dost zaměřené proti Židům. Když jsem mu občas říkala, že jeho vtipy mi vůbec nepřípadají vtipné, dobrosrdečně mi vysvětloval, že je všechny slyšel od svých židovských kolegů v Bratislavě, a to jsem mu i uvěřila. Odedávna bylo a stále je privilegiem Židů vyprávět vtipy o Židech. V takovém případě ztrácejí proti-židovské ostří. Oktáv, s nímž jsem si později tykala, byl člověk plný paradoxů. Pocházel ze staré protestantské (luteránské) slovenské rodiny a hezky se nevyjadřoval ani o katolicích. Pokud u stolu v kantýně seděli čeští kolegové, vyjadřoval se ironicky o slovenských nacionalistech. Po letech jsem se dověděla ve Svobodné Evropě, že v rodině Bazovských měly být ještě před první světovou válkou údajně tzv. maďarónské tendence, což bylo z hlediska ultranacionalistických Slováků mnohem horší než „čechoslovakismus“. Ale Oktáv za mých dob v BBC vystupoval vždy jako nacionálně laděný dobrý Slovák. Se Židy měl zřejmě podobný problém. Na jedné straně se mi svěřoval, jak se osobně přimlouval za „své židovské kamarády“, když občas seděl v kavárně se Šaňo Machem (Šaňo Mach, Židom strach!), na druhé straně byly ty příšerné vtipy a anekdoty... Myslím,

že pravda o Oktávovi Bazovském byla někde mezi těmi dvěma extrémny, ale jako mnozí emigranti, které jsem poznala (a ne nutně jenom Češi nebo Slováci), snažil se hrát to na obě strany. Mnozí se tak úspěšně a dlouhodobě vyhýbali konfliktům. Stejně ty včerejší konflikty dnes už působí hodně anachronisticky. Ale také o něčem vypovídají.

Mnohem přátelštější vztah jsem měla od začátku ke svým českým kolegům, kteří nade mnou drželi ochrannou ruku. Byli to především básník Ivan Jelínek a Karel Brušák, vynikající člověk, ba přímo renesanční typ. Oba byli v československé redakci od jejího vzniku, od září 1939. Oba byli aktivní v exilové žurnalistice a stáli u založení československé sekce BBC. Oba byli nevčerpateľným zdrojem informací. Zažila jsem ještě nakrátko také Josefa Kosinu, původně mezinárodního zástupce československé sociální demokracie. Byl první, který hned po Mnichovu, ještě dva dny (!) před oficiální inaugurací československého vysílání, měl v BBC proslov k československému národu a vyzval ho, aby neupadl do beznaděje, aby si zachoval svou národní hrdost a víru v budoucnost. Nějak v tom smyslu vyzněl jeho proslov, který v těch nejistých chvílích po Mnichovu musel zapůsobit. Blíž jsem ho nepoznala, protože Josef Kosina, silný a pořád kašlající kuřák, krátce po mém nástupu odešel. Teprve po letech, opět ve Svobodné Evropě, která měla mimořádně dobré archivy a oddělení rešerší, jsem se dověděla, že Kosina pomáhal organizovat útěky z komunistického Československa a angažoval se v britské zpravodajské činnosti. V padesátých letech měl spolupracovat s českými špióny, kteří pracovali pro britské bezpečnostní služby. Síť byla v Československu odhalena a její členové odsouzeni. Kosina zůstal v Británii.

Z těch skutečně starých českých emigrantů jsem zažila ještě krátce Adinu Mandlovou a Jiřího (George) Pravdu. Přiznávám, že Adinu Mandlovou jsem nepoznala. Když jsem odcházela z Československa, její filmy se už nepromítaly, a i když jsem matně znala to jméno, nijak jsem si ho neztotožňovala s konkrétním obrazem. Takže když se u nás objevila poprvé od mého nástupu a všichni se k ní chovali převelice uctivě a líbali jí ruce, hlavně ti starší kolegové, musela jsem se zeptat, kdo to je. Zůstali v úžasu

nad tím, že jsem netušila, koho mám před sebou. Potom jsem byla uctívá také. Potkala jsem ji asi jenom dvakrát třikrát, když přišla hrát pro kolegy Zdeňka Lederera a Karla Brušáka různé úlohy v dramatickém pásmu k Vánocům. Adina Mandlová byla už postarší dáma, ale pořád zůstávala velice hezká a měla zvláštní odtažitou auru. Moc s námi, obyčejným personálem, nemluvila, ale působila hodně jako introvert, i když v doprovodu George Pravdy a Karla Brušáka byla jiná, veselá. Až po letech, když jsem si něco přečetla o jejím osudu, jsem pochopila, že její odstup vůči nám, které neznala, byl asi jen podvědomým projevem ostražitosti v přítomnosti neznámých lidí.

George Pravda, silný kuřák (to se ještě v BBC všude s výjimkou nahrávacích studií vesele kouřilo), byl jiný. Chodil častěji, i když ty peníze asi nepotřeboval. Občas přišel s manželkou, ale většinou sám. I když se nedá říct, že byl častou tváří na britských televizních obrazovkách nebo na filmovém plátně, pravidelně ho angažovali jak v seriálech, tak ve filmu. K nám chodil také kvůli nahrávkám různých dramatických programů k Vánocům, a někdy jenom tak, trochu si popovídat. Zemřel v Londýně v roce 1985. V té době jsem už lépe znala jeho syna, respektovaného politologa, který se specializoval na východní a střední Evropu.